

Toen ik een paar jaar geleden als architectuurjournalist werkzaam was in Tel-Aviv werd ik tijdens een demonstratie tegen de nieuwe plannen om er langs de kust luxe woonhuizen te bouwen, door een visser, Aaron, voor de lunch uitgenodigd in de 'Dode Zone'.¹ Een wonderlijke naam voor een restaurant, dacht ik; ik had nog nooit van een restaurant met die naam gehoord. 'Is dat iets nieuws?' vroeg ik. 'Min of meer, maar je zult het in de gouden gids niet vinden. Die naam komt alleen voor op de stadskaarten van de afdeling stadsontwikkeling. Ze noemen het ook wel de woestenijs of de leegte.' En hij voegde er fluisterend aan toe: 'Het is trouwens geen restaurant'. Aha, een maaltijd bij hem thuis, dacht ik, klinkt veelbelovend. Maar toen ik er aankwam zag ik dat ook dat niet het geval was.

Na bij hem op bezoek te zijn geweest (het eten was heerlijk, dank

A few years ago, while working as an architectural journalist in Tel-Aviv, in the middle of campaigning against new plans to build luxurious housing along the shore of the city I received an invitation from a fisherman, Aaron, to join him from lunch in the Dead Zone.¹ Striking name for a restaurant, I thought, but I could not recall any restaurant with that name. 'Is it a new place?' I asked. 'Sort of, but you won't find it in the yellow pages. The name of the place is written only on the city maps in the planning department. Sometimes they also call it the wasteland or the void.' And then he whispered, 'By the way, it's not a restaurant.' So, I thought, a home-cooked meal, sounds promising. But when I arrived I saw that it was neither.

After paying Aaron a visit (the meal was excellent, thank you) I decided to call in on the planning department. To seek out the Dead Zone. On

De bezetting door gemarginaliseerde

Los Angeles, een voormalig industriegebied dat de laatste 10 jaar langzamerhand in bezit is genomen door kunstenaars.

Los Angeles, an ex-industrial zone that has been gradually occupied by artists in the last 10 years.

Studio for Film & Architecture

734

Appropriation by marginalized comm

u) besloot ik de afdeling stadsontwikkeling eens op te zoeken. Om de Dode Zone te vinden. Ik vroeg er een planoloog naar en hij wees op een witte vlek op de stadsplattegrond ter hoogte van de monding van de Ha'Yarkon, aan de rand van het centrum van Tel-Aviv. De witte vlek bedekte ook de plaats waar ik een paar dagen daarvoor had geluncht in een gezellige hut, gebouwd met de overblijfselen van een Arabisch vissersdorp door een paar nazaten van de oorspronkelijke bewoners, Aaron en zijn zonen.

In andere hutten hadden een paar krakers blijkbaar iets te vieren en Aaron vertelde me dat ze binnen een paar dagen uitgezet zouden worden. De zon ging juist onder. Op het strand waar de rivier in de zee uitmondt stonden een paar nudisten op het punt om naar huis te

arriving at their offices, I asked one planner to show me the void. He pointed out a white mark on the city map at the Ha'Yarkon estuary, on the boundary of downtown Tel-Aviv. The white mark concealed the place where a few days ago I had eaten lunch in a charming hut, rebuilt from the ruins of an Arab fishing village by a few of its descendants, Aaron and his sons.

In other huts, a few squatters had been celebrating something, and Aaron told me that in a few days they were going to be evicted. The sun was setting. On the other bank of the river, where it meets the sea, some nudists were about to leave, and a few kids were taking their place, preparing a bonfire. Further on, between the dilapidated industrial ruins of the Orient Fair (which attracted half a million visitors to Israel in the

1. Het Hebreeuwse 'ezor met', 'dode zone', dat in het plannersjargon wordt gebruikt voor 'woestenijs', 'vervallen gebied' of 'leegte', betekent ook 'dode hoek', als bij het autorijden. / Hebrew synonym for 'wasteland', 'derelict area' or 'void' used in planning jargon.

afsta
verde
meer
Teg
kan:
Dod
dat l
afde
woc
derg
belk
de :

2. H
Bart
UC
Yor
Anj
Hav

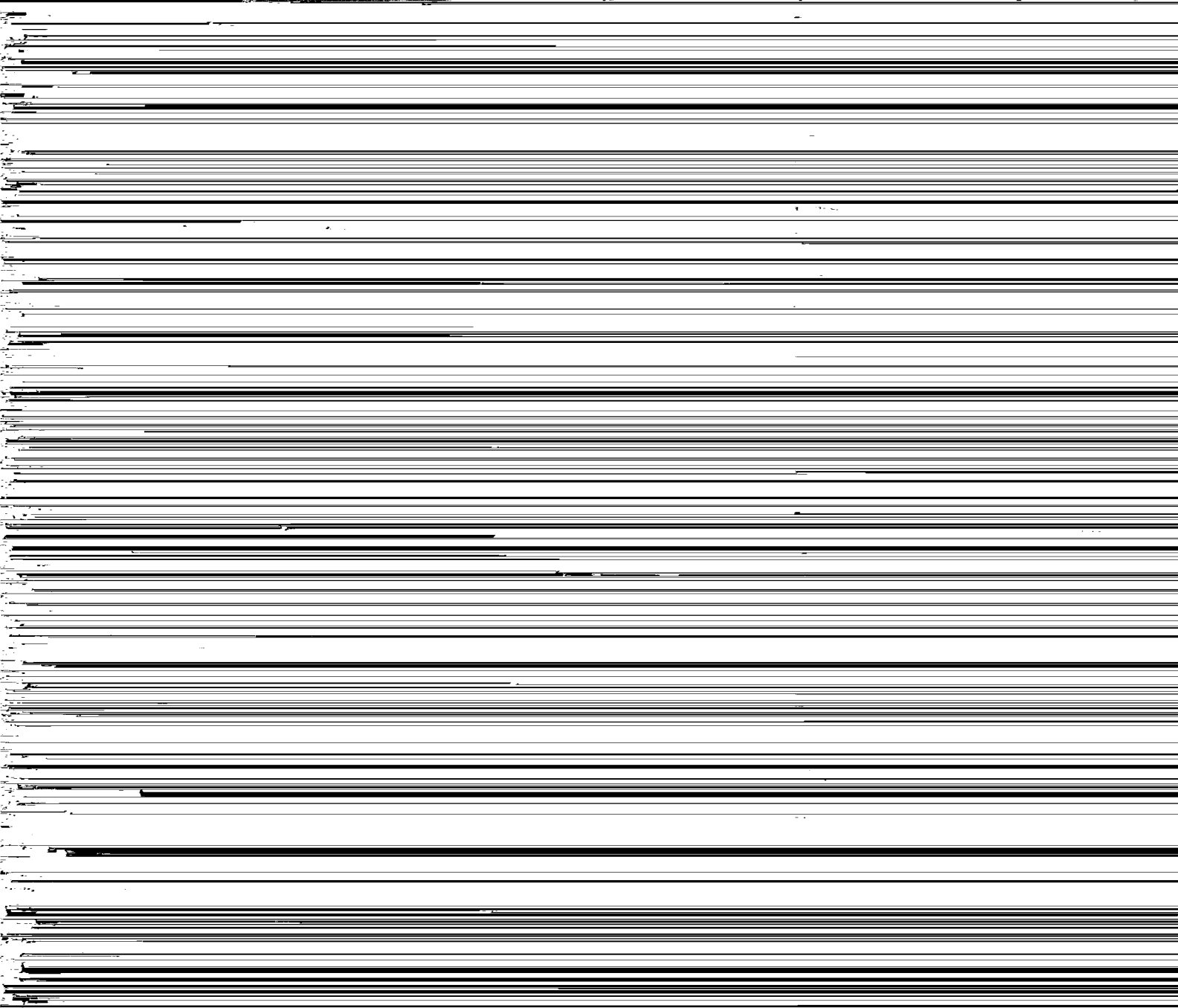
in Tel-Aviv,
rious
om a
striking
restaurant
won't find it
the city
the
's not a
ising. But
u) I decided
one. On

gaan; een groepje jongeren nam hun plaats in en begon een kampvuur aan te leggen. Verderop, tussen de afgetakelde restanten van de 'Orient Fair' (een van de meesterwerken van de internationale en constructivistische stijl, waar in de jaren dertig een half miljoen bezoekers op af kwam) zag ik een paar auto's. Ik stak de rivier over. In de eerste auto zaten een paar teenagers elkaar te zoenen, misschien de eerste keer, in een andere auto een paar oude mannen en een jonge Filippijnse vrouw. Ik liep terug naar de rivier-oever. Zestig jaar geleden leefde hier een Bedoeïenenstam; over een paar uur, zo wist ik, zouden hier de nieuwe Bedoeïenen van het bewustzijn op XTC en LSD dansen terwijl de stad sliep. En bij zonsopgang, als zij nog dansten, zou Aaron aan de nieuwe dag beginnen. En dit alles gebeurde op een plek die een gelukkige

30s and was one of the masterpieces of the international and constructivist style) I saw a few cars. I crossed the river. In one car were a couple of teenagers, maybe having their first kiss. In another car old men and a young Philippine woman. I went down to the river bank again. 60 years ago there was a Bedouin tribe here; in a few hours, I knew, new nomads of consciousness, on Ecstasy and acid, would be dancing while the city slept. And while they danced, during the sunrise, Aaron would start his day again. And all of this happened in a place smilingly detached from the city, which is actually only 500 metres away. But now this place is marked as a Dead Zone, its days are numbered before the bulldozers come.
Then I said to the planner, as innocently as a journalist could sound, 'But it's a white dot on a map that you have shown to me, it's not a Dead

seede groepen verandert niet alleen

n & Art
ecture &



doel: De Dode Zone vinden. De Leegte zoeken. Het Niets opsporen. Het Niemandland verkennen. De Vrije Ruimten bezoeken. Het Terrain Vague in kaart brengen. De Woestenijen en Sloppenwijken afbakenen. Het Residu fotograferen.

Net toen ik op het punt stond te vertrekken belde Aaron me weer op. 'Ik heb in het woordenboek opgezocht wat die woorden Dode Zone en Woestij betekenen, waarmee ze mijn buurt aanduiden. Zoiets als een Dode Zone is alvast helemaal niet te vinden.' 'Zal wel plannersjargon zijn,' gromde ik, 'en die andere namen, heb je die gevonden?' 'Ja, Woestij is een onvruchtbaar of braakliggend stuk grond, dan wel een plaats of tijd die in geestelijk of intellectueel opzicht nutteloos is. En vervallen betekent afgetakeld of verlaten door de eigenaars'.³ Het bleef een paar seconden stil aan de andere

probably planner's slang.' I grumbled, 'Did you find the other names?' 'Yes, "wasteland" is an unproductive or useless area of land or a place or time considered spiritually or intellectually barren. And "derelict" is dilapidated or abandoned, and ownerless'.³ There were a few seconds of silence on the line, and then Aaron asked, 'Tell me, is that what they see my place as?' Although Israelis have had a problematic perception of what a wasteland is and what populated land is since the beginning of the Zionist movement, from my explorations it appeared that the visual misunderstanding occurs in other places as well, mainly in the planning and architectural discourse about the void, wasteland, derelict area etc.

Void? What void?

In the old Port of Amsterdam, which was an example used for a 'void' in

DODE ZONE EN DE
culturele ce
een bron va
York. Hom
seksuele rui
binnenstad
dorpen tem
De omgev
eigenaren a
natuur, en
zijn rave p
en de dakl
In het har
gebied dat

culturele centra opgericht die over de hele wereld beroemd zijn en een bron van inspiratie vormden voor de krakers-'beweging' in New York. Homo's en sadomasochisten verkennen er de grenzen van de seksuele ruimte in een beruchte club die in de geijkte gay-wijk in de binnenstad zijn gelijke niet kent. Woonbootbewoners bouwen er dorpen temidden van het stadsgewoel.

De omgeving van King's Cross in hartje Londen, die door de grondeigenaren als 'afbraakbuurt' wordt bestempeld, is heroverd door de natuur, en door haar burens, de krakers, als reservaat ingericht; er zijn **rave parties** in gigantische pakhuizen, er bestaat nog prostitutie en de daklozen vinden er onderdak.

In het hart van Berlijn, waar vroeger de muur stond, is er een gebied dat door Koolhaas is beschreven als een 'void'⁵ en door Solá-

Vague',⁶ hundreds of people live in converted portakabins, circus wagons, caravans and trucks, creating community gardens and art.⁷ Also in this area buildings have been squatted by punks, anarchists and immigrants. One of them, 'Tacheles', has become a tourist attraction.

In the early 80s, in a former industrial area in the 'residuüm' that lies at the edge of downtown Los Angeles, a new community of artists dwelled illegally and, without the knowledge of the planning department, opened galleries, cultural centres and shops. Today a big road sign indicates that this part of the city is an 'Art District'. Still, on the planning maps it is an industrial area, although the planners say that it is unviable for modern industry.⁸

In the old harbour of San Francisco, the China Basin and Mission Bay area, which is 'no man's land' as implied by a new plan made for it, there

naar ook het uiterlijk.

district'. Op de kaarten van de afdeling stadsontwikkeling is het echter nog steeds een industriegebied, al zeggen de planners dat het voor moderne industrie ongeschikt is.⁸

Het gebied van China Basin en Mission Bay in de oude haven van San Francisco is, zo wordt in een nieuw ontwikkelingsplan gesuggereerd, een 'niemandsland'. Er leeft een gemeenschap van woonbootbewoners, er wonen mensen in voertuigen, de daklozen vinden er onderdak in een **homeless shelter** dat uitkijkt op het zakencentrum van de stad, immigranten graven hopen in de uitgestrekte bedrijfsterrainen die er nu uitzien als weilanden en wonen daarin, en de prostituees hebben hun werkgebied op het 'verlaten' spoorwegemplacement.

De legendarische buurt rond Maxwell Street in Chicago heet nu

San Francisco Mission Bay, boothuizen onder de snelweg.
San Francisco Mission Bay, boat dwellers under the highway.



een 'Blighted Vacant Area' (vervallen leegstaand gebied). Het is een historisch beladen 'leegte' voor de Joodse en zwarte gemeenschap en was een trefpunt van jazz- en bluesliefhebbers.⁹ Het gebied staat op de nominatie om te worden 'gesaneerd', maar wordt nu bewoond door een kleine gemeenschap van kunstenaars in kraakpanden, er zijn prachtige gemeenschappelijke tuinen en een centrum voor hergebruik dat werk biedt aan kansarmen uit de buurt, en op zondag vinden nog altijd jazzoptredens op straat plaats.

Naast de gemarginaliseerde gemeenschappen en activiteiten die al deze zogenaamde leegten, braakliggende terreinen en restruimten hebben ingenomen, vindt men er andere, minder in het oog lopende dingen. 'In onbruik geraakte' havens en spoorwegemplacementen

8. Uit een gesprek met J.Y. Tokunaga, Department of City Planning, L.A. / From a conversation with J.Y. Tokunaga, Department of City Planning, L.A.

9. Maxwell Street Historic Preservation Coalition, zie / see: <http://www.openair.org/maxwell/preserve.html>

Aside from the marginalized communities and activities that appropriate all these alleged voids, wastelands and residua, other things, less visible, take place; the 'nonfunctional' harbours and train yards are occupied by the history of the industrial revolution; the 'wasteland' of industrial ruins constitutes an architecture described by Robert Harbison as 'Piranesi-sensations in the real world';¹⁰ the 'voids' that have been left after the wars in Europe but also after riots in the U.S., are real open-air museums; the 'residua' of empty lots are profiteering 'physical saving accounts', and the 'abandoned' derelict neighbourhoods are filled with speculative plans and capitalistic structures, as argued by architect Kyong Park¹¹ with regard to 'derelict' Detroit, and by David Harvey¹² and Neil Smith.¹³

Terminating terms

Further doubts about the possibility of the existence of the void etc. in the built environment, have already been expressed by architects and planners themselves. Nevertheless they continue to label real places with these deceptive terms.

In one of the most important books on this subject, **Wasteland**¹⁴ determined that after an extensive survey 'a precise definition of dereliction is virtually impossible', but still continued to use the term as if applied to real places that need to be rescued from their wasteful existence. Recently the Final Report of the British Urban Task Force **Towards an Urban Renaissance** conducted by Richard Rogers, gave two very different figures for the amount of derelict land in the U.K. for the

RODE ZONE EN DE A
zijn bezet me
'vervallen' in
tectuur te zie
tions in the r
achtergeblev
museums; de
winstgevend
buurten gon
structuren, z
gesteld door
en Neil Smit

Verni
Over de
gebouwd
stadsplan
bestaand
In een
Wastelan
geconclu
onmogel
deze ver
vervallen
eindrapp

10. Robert
& the Unb
Hudson) 1
11. Ongep
eohouden

zijn bezet met de geschiedenis van de industriële revolutie; de 'vervallen' industrieën en 'leegstaande' fabrieken geven een architectuur te zien die Robert Harbison omschrijft als 'Piranesi-sensations in the real world';¹⁰ de 'leegten' die in Europa na de oorlog zijn achtergebleven – en in Amerika na de rellen – zijn ware openlucht-museums; de 'restruimten' van leegstaande terreinen zijn potentieel winstgevende 'fysieke spaarrekeningen', en de 'verlaten' afbraakbuurten gonzen van de speculatieve plannen en kapitalistische structuren, zoals in verband tot de 'afbraakbuurten' in Detroit is gesteld door de architect Kyong Park,¹¹ en ook door David Harvey¹² en Neil Smith.¹³

reason that the two agencies who supplied the figures disagree on which spaces are derelict and which are not. Still, the report sees these areas as one of the main sources for building the compact city.¹⁵

And in the publication *Colonizing the Void*¹⁶ Hans van Dijk concluded that voids do not exist in reality and have always been a colonialist fabrication. Nonetheless he continued to attach it to real places in the Netherlands.

And likewise, in his book *Ladders*, Albert Pope, while brilliantly arguing that the creation of these spaces is intrinsic to the postmodern planning system, still called these places residua and 'free spaces'.¹⁷

Most surprising, Rem Koolhaas who is aware of the danger of labelling places as 'void', and maybe for personal reasons promised in *S,M,L,XL* not to use this word,¹⁸ failed to keep his promise. Moreover, he gave to



Foto Gil Doron

Vernietigende termen

Over de mogelijkheid dat er zoiets als leegten etcetera in de gebouwde omgeving zouden bestaan hebben ook architecten en stadsplanners zelf hun twijfels geuit. Niettemin blijven zij werkelijk bestaande locaties aanduiden met dit soort bedrieglijke termen.

In een van de belangrijkste boeken over dit onderwerp, *Wasteland*¹⁴ werd aan het slot van een breed opgezet onderzoek geconcludeerd dat 'een precieze definitie van verval vrijwel onmogelijk te geven is,' toch werd de term nog altijd gebruikt alsof deze verwees naar werkelijk bestaande plekken, locaties die uit hun vervallen lijden moeten worden verlost. Het recent verschenen eindrapport van de Britse Urban Task Force geleid door Richard

the discourse similar terms like 'nothingness', 'post architectural voids', 'Conceptual Nevada' and more which he related to imagined places and to real ones. These terms have now become an essential part of the architectural discourse.

So if the discourse itself understands the deceptiveness of these terms, why are they still in common use? One reason is that by labelling spaces 'dead zones', 'voids', 'derelict areas' etc the planners and architects, entrepreneurs and decision makers are given a moral and publicity sanctioned 'licence to (re)build' – which means demolishing to make way for more lucrative plans. But there might be another reason. Before considering it, we should engage a bit longer with these zones and their communities. Only then will I come to the void, that, oops, does exist.

10. Robert Harbison, *The Built, the Unbuilt & the Unbuildable*, London (Thames and Hudson) 1991, p. 121.

11. Ongepubliceerd interview dat ik heb gehouden met K. Park; zie ook:

<http://www.assemblages.com> / An

unpublished interview I had with K. Park, see also <http://www.assemblages.com>

12. David Harvey, *The Urban Experience*, Baltimore (The Johns Hopkins University Press) 1989, zie de ruimten van 'creative destruction'. / David Harvey, *The Urban*

Experience, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1989, see the spaces of 'Creative destruction'.

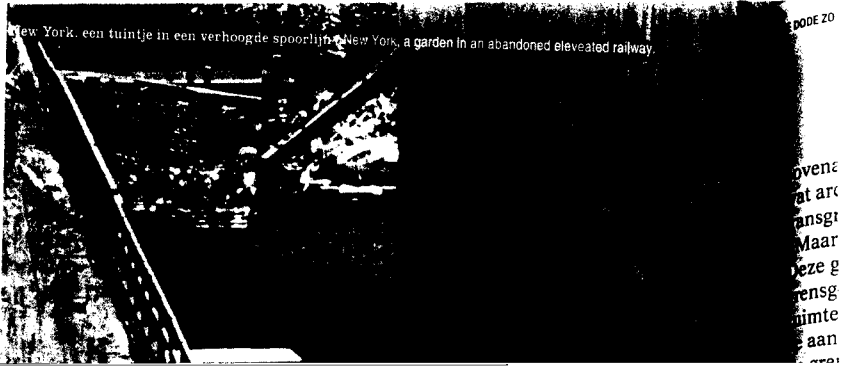
13. Neil Smith, *The New Urban Frontier*, New York (Rutledge) 1996.

14. Rupert Nabarro, David Richards i.s.m. /

with Honor Chapman, *Wasteland, a Thames Television Report*, London (Thames Television Ltd.) 1980.

Rogers, **Towards an Urban renaissance**, geeft twee heel verschillende cijfers voor de oppervlakte aan vervallen terreinen in het Verenigd Koninkrijk, omdat de twee instanties die als bron voor de cijfers dienden het niet eens waren over de vraag welke terreinen nu wel of niet tot deze categorie behoren. Niettemin rekent het rapport deze terreinen tot de belangrijkste doelgebieden voor de bouw van de compacte stad.¹⁵

Hans van Dijk concludeerde in de publicatie **Colonizing the Void**¹⁶ dat leegten in werkelijkheid niet bestaan en altijd al een kolonialistische uitvinding zijn geweest. Niettemin bleef hij de term gebruiken



bovenal hun architectuur, overschrijdt de grenzen van het idee van wat architectuur en planning is, en vormt zo een architectuur van de transgressie.

Maar in deze gebieden is niet alleen de architectuur transgressief. Deze gebieden zijn **transgressieve zones**: zij openen zich in het grensgebied van 'de stad', 'de buitenwijk' en 'de natuur' en vormen ruimten die alle drie zijn, en geen van alle. Geografisch gezien liggen ze aan de grenzen van de stadscentra, soms elders, soms zelfs over de grens van de geografie, als ze slechts gedurende bepaalde uren van de dag of nacht bestaan. Hun bestaan en activiteit, de andere ruimte die zij op dit grensvlak openen, is wat ze kenmerkt als transgressieve zones.

Ouverture tot de leegte

Tenslotte wil ik terugkeren naar de vraag waarom de architecten en planners deze transgressieve zones zijn gaan aanduiden als – leegte, woestenij, restruimte, niemandsland, dode zones. Wat zagen zij in deze plekken dat hen ertoe bracht er in zulke beladen termen over te praten?

Zoals ik al zei, hadden zij geen oog voor de transgressieve architectuur die deze plekken vult. Maar wat zij in de kern genomen misten was hun 'Zelf'. Het was alsof zij in een spiegel keken en zich doodschrokken toen hun spiegelbeeld niet verscheen. Dat was de leegte die zij zagen als zij keken naar de transgressieve zone en de transgressieve architectuur. Zij zagen hoe zij zelf uit deze plekken verdwenen waren, hoe het architectonisch subject verdwenen was uit de architectuur die nog altijd bestaat in de transgressieve zone.

De transgressieve zone is de plek waar de architectuur de grens bereikt van de planning en de intenties van de architect. Het is de plaats en het moment waar een scheiding in de tijd zichtbaar wordt, waar de architect gescheiden wordt van zijn architectuur, van zijn aangenomen heerschappij over de architectuur. Het is het grensoverschrijdende moment in de verdwijning van het subject, de plaats waar de architectuur het subject niet alsnog terugvindt, maar het verlies van dit subject tot in het extreme beproeft. 'Dat wil zeggen, [ze] gaat tot aan die opening waar het Zijn opduikt, hoewel het al verloren is, naar alle kanten verspreid, zo volledig van zichzelf ontdaan dat het een absolute leegte wordt'.²⁰ Maar deze leegte ligt niet in de stad, en evenmin verbeeldt ze de dood van de architectuur, ze is 'een opening die communicatie is'. De vraag wat voor architectuur- en planningtaal kan voortkomen uit de transgressieve zone en de transgressieve architectuur, en uit de leegte die zij in het architectonisch subject onthullen, zal een open vraag blijven.

The architecture of transgression

As the research shows, beneath the maps and outside the discourse, which both tried and failed to cover the whole territory of the city, there exist worlds full of unwritten history, communities, possibilities, and moreover another kind of architecture which has been either not recognized as such, or ignored.

The squatters, the prostitutes, the participants in public sex, the ravers, the protesters of Reclaim the Streets, the creators of community gardens, the streets vendors and nature itself practise architecture and transform the architecture that already exists. These marginalized communities not only occupy places, they also change them. Most clearly they do this in those places that the discourse sees as void or wasteland, derelict or residual. In short, they are involved in two focal points of architecture and planning: changing the uses of places, and changing the design of places. Sometimes they do this only by being there, sometimes they act/work/live in places that were not planned for these purposes, and in other cases they literally build or renovate them. Looking at the architecture they create and the means they use, I will call it Architecture of Transgression,¹⁹ i.e. taking existing architecture and plans of these areas to their limit and there opening up a new space. They also act using methods and materiality at the boundaries of architecture and planning and find other possible means for creating architecture. Their presence, and above all their architecture, transgresses the idea of what architecture and planning is, thus creating an Architecture of Transgression.

But it is not only the architecture which exists in these places that is transgressive. These places are Transgressive Zones since they open up in the boundaries of 'the city', 'the suburb' and 'nature', a space which is all of these, and none. Geographically they exist in the boundaries of the city centres, sometimes elsewhere, sometimes crossing the boundary of geography by existing only during certain hours of the day. Being and operating in these boundaries, opening in them a different space, is what makes them 'Transgressive Zones'.

Overture to the void

Finally I would like to ask why the architects and planners labelled the Transgressive Zones as void, wasteland, residuum, no man's land, dead zones. What did they see in these places that triggered such loaded terms?

As I said, they did not see the Transgressive Architecture that inhabits these places, but more crucially what they did not see was their 'self'. It was as if they were looking in a mirror, terrified when their reflection did not appear. And this was the Void that they saw when looking at the Transgressive Zone and the Transgressive Architecture. They saw their own disappearances in these places: the vanishing of the architectural subject from the architecture that continues to exist in the Transgressive Zone.

The Transgressive Zone is where architecture reaches the limit of the planning and the intentions of the architect. This is the place and time where a temporal disengagement appears, separating the architect from his architecture, from his assumed sovereignty over architecture. And it is the transgressive moment of the subject's disappearance, the place where architecture proceeds not to recapture that subject but to test the extremity of its loss. 'That is, it proceeds to the limit and to this opening where its being surges forth, tested, but where it is already completely lost, completely overflowing itself, emptied of itself to the point where it becomes an absolute void'.²⁰ But this void is not in the city, nor is it the death of architecture, 'it is opening which is communication'. As for the architectural and planning language that can arise from the Transgressive Zone and the Transgressive Architecture, and from the void that they reveal in the architectural subject, this will remain an open question.

Gil M. Doron is a journalist and student in architecture at The Bartlett School of Architecture in London.

M. Doron is journalist en studeert architectuur aan The Bartlett School of Architecture in Londen.

Princeton Architectural Press) 1996. Koolhaas rouwt om de open leegte, de leegte in het centrum van Rotterdam waar hij van hield. Degenen die deze plek bouwden bij de herstructurering begin jaren '80 waren niemand minder dan zijn collega-architecten en planners. Ongewoon later beschuldigt hij hen: 'Zij waren blind voor de mysterieuze kwaliteit van deze

zogenaaemde leegte, en met name voor de onbegrensde vrijheid ervan'. Ibid. p. 207 en p. Xxxii. / Koolhaas mourns the ostensible Void, a void in the centre of Rotterdam that he cherished. The ones who destroyed this place were none other than his colleague architects and planners, when they redesigned it at the beginning of the 80s. 'They', he complains with unfamiliar bitterness, 'were blind to the

mysterious quality of this alleged void, especially to its unlimited freedom'. Ibid. 207, and pp. Xxxii.

19. Zie voor de term 'transgressie' de 'Inleiding tot de Transgressie' in: M. Foucault, **De verbeelding van de bibliotheek. Essays over literatuur**, vertaald door J.F. Vogelelaar en Y. Van Kempen, Nijmegen (SUN) 1986, p. 55 e.v. / For the term 'Transgression' see

A Preface to Transgression' in Michel Foucault, **Language, Counter-Memory, Practice**, ed. Donald F. Bouchard, Basil Blackwell, Oxford, 1997 pp. 29.

20. Ibid., p. 68.